

ELITINĖ KULTŪRA

Tai, kas geriausia, kas
kuriam išrinktiesiems?

PARENGĖ GINTAUTAS ČIŽIŪNAS

„Kultūra yra, arba jos nėra...“

Paplitusi nuomonė, kad elitinė kultūra – visuomenėje aukštesnį socialinį sluoksnį užimančių žmonių (turtiausių, įtakingiausių, labiausiai žinomų) kultūra. Visa kita – masinė, populiarioji kultūra. Pradėjus gilintis į šiuos dalykus, paaiškėja, kad čia ne viskas taip paprasta. Beje ir patį žodį *elitas*, kai kalbame apie konkretų laikmetį, dabartinę visuomenę, daugelis iš mūsų įvardija skirtingai. Taip jau mūsų gyvenime yra, kad tas, kuris turtingas – ne visada kultūringas, išsilavinęs. Didelio intelekto, nuolat savo akiratį plečiantis, mokslo visuomenėje aukštą padėtį užimantis, visuotinai priimtų dorovės principų besilaukiantis žmogus dažnai gyvena labai kukliai, turi nedideles materialines pajamas, neskiria ypatingo dėmesio savo išvaizdai. Toks žmogus tarp savo bendruomenės žmonių (akademiniuose sluoksniuose) priskiriamas elitui, tačiau kita visuomenės dalis, tikriausia, šio intelektualo elito atstovu visai nelaikytų. Jie būtų labiau linkę pirmiausia į tos jų suprantamos šiuolaikinės elitinės visuomenės viršūnes iškelti „žvaigždžių fabrikuose“ „iškeptus“ savo kumyrus.

Kęstutis Urba knygoje „Literatūros laukai“ (Vilnius: Šviesa, 2007) rašo, kad žodis *elitas* dažniausiai „[...] taikomas tam tikriems visuomenės sluoksniams įvardyti, taip pat ir geriausiems augalams bei gyvuliams, gryanaveislei augalų sėklai ir netgi rinktinei kariuomenei apibūdinti.

Vadinasi, elito kultūra, elito literatūra – geriausiems, išrinktiesiems. Tiksliau elitinė literatūra apibrėžimuose sakoma, jog tokios literatūros suvokėjas turi būti išprusęs, ypatingai pasirengęs, turėti tam tikrų žinių. Bandytume pridurti, jog būtinos ir dvasios bei proto pastangos, tam tikras vidinis pagavimas, kuris yra ne tik Dievo duotas, bet ir išugdomas. Elitinė literatūra, žinoma, nevienalytė, nevienaveidė. Esmingą jos klotį sudarytų kūriniai, grindžiami užuominomis, potekste, vadinamoju „antruoju planu“.

Be jokios abejonės, kalbant apie elitinę literatūrą turi galvoje suaugusiuosius – tik suaugusius skaitytojus, net „labai“ suaugusius. Tačiau šiuolaikinė jaunų žmonių, netgi jaunesniųjų paauglių literatūra tokia įvairi ir turtinga, jog randasi pagrindas galvoti ir apie elitinę paauglių, jaunimo literatūrą. O ką jau sakyti apie jaunuolius, gebančius, o neretai ir mėgstančius skaityti sudėtingus, vadinamuosius elitinius tekstus suaugusiesiems?“

Plėtodami pokalbį apie elitinę kultūrą, turėtume neužmiršti ir to fakto, kad dažnai pasaulyje elitine kultūra įvardijama ta kultūra, kuri būdinga atskiroms visuomenės grupėms. Taigi bendra-

minčius apjungia nedidelės bendruomenės (draugijos, brolijos, gildijos, susivienijimai). Jų nariai bendrauja, diskutuoja, gilinasi vienas į kito kūrybą, meno vystymosi tendencijas, kuria meną, priimtina tai bendruomenės daliai, ir kartu ieško toje veiklos srityje naujų saviraiškos formų. Dažnai tokiose bendruomenėse kūrybinių ieškojimų metu susiformuoja naujos meno kryptys, duodančios impulsą naujoms kūrybinėms paieškoms ir visoje visuomenėje.

Nacionalinės premijos laureatas muzikologas prof. Jonas Bruveris savaitraštyje „Literatūra ir menas“ išspausdintame interviu „Ką skauda žmogui su istoriko genu?“ (2007-01-26, Nr. 3127) sako: „Manau, kad elitinės kultūros nėra – kultūra yra, arba jos nėra. Ir besąlygiškos, absoliučios meno vertybės nėra „elitinės“, nesuprantamos bet kam. Tai tik skonio, t. y. sugebėjimo suprasti, reikalas. Jį galima ir būtina – kaip ir visus sugebėjimus – išugdyti“.

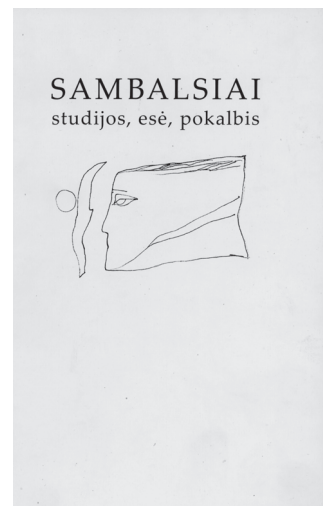
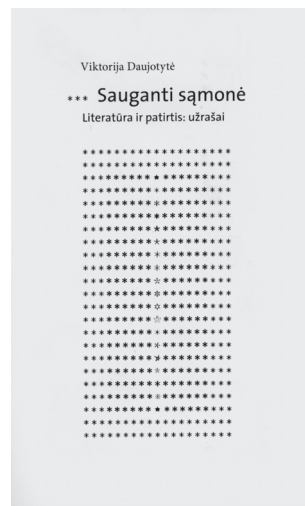
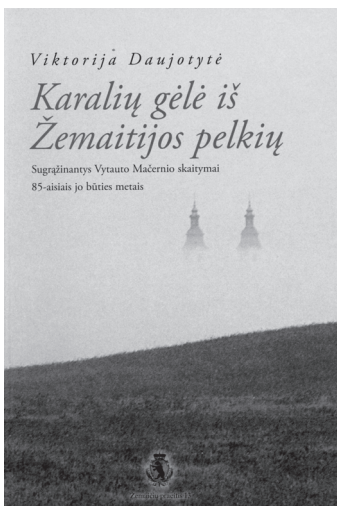
Taigi kalbant apie elitinę kultūrą, mūsų žvilgsnis turėtų krypti ne į kultūrą, priskirtiną visuomenėje aukštą socialinę ir visuomeninę padėtį užimantiems žmonėms, o į tą kultūrą, kuri kiekvieno iš mūsų turėtų būti siekiamybė, kuri tampa mūsų gyvenimo dalimi per norą, nuolatines pastangas tobulėti, geriau pažinti šį pasaulį ir čia vykstančius procesus.

Aukštosios kultūros kelias į Lietuvą

Šiais metais su savo skaitytojais planuojame daugiausia kalbėti apie XIX a. pabaigos, XX a. ir šių dienų elitinę kultūrą, žmones, kurie jai atstovavo ir atstovauja, jų darbus.

Gręžiotis į praeitį žemaičiams būdinga. Nemažai tarp mūsų tų, kurie ir šiandien, kad ir nieko gero savo kraštui nepadarę, linkę pūstis: „Aš – žemaitis!“. Suprask, esu tos žemės, kuri, kad ir ne kartą parduota, išmainyta, bet liko savimi ir kryžiuočiams kelią pastojo, vaikas... Taigi dažnai gyvename protėvių šlove ir susitapatiname su jais. Tokie jau mes esame...

Yra sakoma, kad žmogus, nežinantis savo krašto, giminės istorijos, nesugebės gerbti savo tėvynės, netaps jos patriotu. Johannas Gustavas Droysenas yra pasakęs, kad „istorija (praėjus) mums rūpi ne vien todėl, kad tokia buvo, bet ir todėl, kad ji tebevygyva šiandien. Praeitis yra tai, kas yra iš tiesų; trapi dabartis kas akimirksnį tampa nebeatšaukiama praeitimi. Tikriausiai todėl ją taip svarbu perprasti, nes juk gyvenimas kas rytą neprasisėda iš pradžių“. Šiuos žodžius skaitome ir jau minėtame muzikologės Gražinos Daunoravičienės interviu „Ką skauda žmogui su istoriko genu“ su prof. J. Bruveriu. Įdomus šis interviu daugeliu prasmių. Jame J. Bruveris, pradėdamas kalbą apie aukštosios kultūros ištakas, mus sugrąžina net į Gediminaičių laikus: „[...] Operos atsiradimas Gediminaičių rūmuose buvo ne atsitiktinis, o gana eilinis, neveltavęs, su jų meno gyvenimo tradicija sietinas įvykis. [...] Atsidūręs svetur, neretai pasijunti kaip žmogus „iš niekur“ – iš kultūros požiūriu neidentifikuotos teritorijos. Tuomet [...] labai praverčia kalbėjimas sutartiniais kultūriniais ženklais. Ne kartą tokiose situacijose gelbėjo papasakojimas apie operos kelią į Lietuvą, apie mūsų didikų kultūrinės kelionės į Italiją, apie Vladislavui Vazai Florencijoje vaidintą *dramma per musica*. Dažniausiai pribloškia bene pats įspūdingiausias faktas apie Vilniaus žemutinės pilies teatre 1636 m. pastatytą Marco Scacchi'o muzikinę dramą „Il ratto di Helena“ („Elenos pagrobimas“) su visais scenos mašinerijos stebuk-



Pastaraisiais metais išleistos literatūrologės, Vilniaus universiteto profesorės Viktorijos Daujotytės knygos priskiriamos šių dienų elitinei literatūrai. Iš kairės: „Karalių gelė iš Žemaitijos pelkių“ (Sugrįžtantys Vytauto Mačernio skaitymai 85-aisiais jo būties metais), 2006; „Perrašai“, 2005; „Sauganti sąmonė“ (Literatūra ir patirtis: užrašai), 2007. Knyga – „Sambalsiai“ (studijos, esė, pokalbis), 2005. Leidinys skirtas V. Daujotytės 60-mečiui. Sudarė Aistė Birgerė ir Dalia Čiočytė. Knygas išleido Vilniaus dailės akademijos leidykla

lais. Kaip manote, ar tuomet būtų buvę toli iki lietuviškos operos sukūrimo?

Mūsų aukštuomenė su Europos muzikos naujovėmis galėjo susipažinti ne tik kelionių (jaunimas – studijų) svetur metu, bet ir namie, nes dirbti savo rūmuose kviesdavo puikius Vakarų muzikus. Tikriausiai juk netylėjo ir Kristupo Radvilos rūmuose dirbęs Michelangelo Galilei'us, operos žanro pagrindinio teoretiko, Vincenzo Galilei'aus sūnus (taigi Galileo Galilei'aus brolis). Aišku, operos atsiradimui pas mus labai svarbi buvo Vladislavo Vazos 1624–1625 m. kelionė per Europos rūmus. Jaunojo karaliaičio globėju bei kelionės vadovu Zigmantas Vaza paskyrė ne vieną kartą Vakaruose buvusį kunigaikštį Albrechtą Stanislovą Radvilą, LDK kanclerį. Romoje juos itin maloniai sutiko popiežius Urbonas VIII (Radvilos pažįstamas iš anksčiau, kai dar buvo kardinolas Matteo Barberini's). Karaliaičio garbei net buvo sukurtas jo nuopelnus (rodos, ne itin didelius) 1621 m. Chotino mūšyje su turkais aukštinantis kūriny. Su opera jis susipažino ten, kur ji atsirado, – Florencijoje. Toskanos didžioji kunigaikštienė Marija Magdalena Vladislovą, sesers Onos sūnų, sutiko ypač įspūdingai. Jam parodė apynaują Marco da Gagliano operą, o po savaitės – seserėno viešnagai skirtą Francescos Caccini'o „Ruggiero išlaisvinimą iš Alcinos salos“. Kažką keliauninkai matė ir Mantujos Gonzagų rūmuose, antrajame ankstyvosios operos centre. Opera Vladislovą taip sužavėjo, kad, po tėvo mirties sėdęs į valdovo sostą, energingai ėmė rūpintis tuo žanru. Keletas operų buvo sukurtos Lenkijos sostinės scenai, trys – mūsų sostinės rūmų teatrui. Opera tapo jų kultūros raidos kulminacija. Deja, ir pabaiga. Vladislovas Vaza 1648 m. gegužės 20 d. mirė Merkinėje. Netrukus, kaip žinoma, per karą su Maskva Vilnių siaubingai apiplėšė, degino, griovė rusų kariuomenė. Griuvėsiai teliko ir iš Valdovų rūmų. [...]“

Tokia buvo aukštosios kultūros (šiuo konkrečiu atveju – muzikinės) kelio pradžia į Lietuvą. Visa tai vyko tuo metu, kai dabartinės Lietuvoje teritorijoje dominavo tradicinė kultūra. Ji čia vyravo iki pat XX a. pradžios. Anot tyrinėtojų, tradicinei kultūrai būdingas tvirtas šeimos, religijos ir valstybės ryšys, kai visuo-

menės centre – tradicijomis ir griežtomis normomis grindžiamos bendruomenės.

Vyraujant tradicinei kultūrai, žmonių sukaupta patirtis perduodama iš kartos į kartą. Visuomenės sluoksniai grindžiami griežta hierarchija ir įgimtomis socialinėmis padėtimis (statusais), kurie perduodami palikuonims. Gamyboje dominuoja natūrinis ūkis.

XX a. 3–6 dešimtmečiais Lietuvoje pradėjo įsitvirtinti modernioji kultūra. Anot Vytauto Kavolio, „Kultūrinės modernizacijos pradžia galima laikyti laikotarpi, kuriame (a) išryškėja aiški „naujo kelio“ programa ir (b) kultūroje vyksta kitimai racionalizacijos, universalėjimo, individualėjimo, istoriškumo (supratimo, kad žmonės patys kuria savo gyvenimo būdą) ir humanizacijos (visko vertinimo pagal tai, ar žmogui padeda, ar sunkina gyventi“ (1994).

Įsitvirtinant moderniajai kultūrai, buvo griauamos šeimos, valstybės ir religijos ryšys bei tarpusavio priklausomybė. Tuo laikotarpiu visuomenės centre pradėjo atsirasti biurokratinės organizacijos. Moderniosios kultūros laikotarpiu visuomenės sluoksniai yra grindžiami įgimtomis padėtimis (rasė, lytis, religinė priklausomybė), bet vis didesnė reikšmė tenka įgyjamoms padėtimis (išsilavinimui, bizniui, profesinei karjerai). Gamyboje vyrauja konvejeris, automatizacija, mokslinis darbo organizavimas.

Tradicinę kultūrą keičiant moderniajai, elitinė (aukštoji) kultūra visuomenėje taip pat vis labiau įsitvirtina, nes daugėja išsilavinusių, daugiau laiko kultūros, mokslo reikalams galinčių skirti žmonių.

Atsakyti į klausimą, kaip vystėsi žemaičių elitinė kultūra XVI–XIX a., mums simboliškai gali padėti literatūros istoriko Juozo Girdzijausko studija „Žemaičių kultūriniai sambūriai iki XX a.“ („Žemaičių praeitis“, kn. 8, p. 151–166). Šiandien mus domina, kas konkrečiai žemaičių kultūriniame gyvenime vyko XIX a. Apie tai skaitykite minėtos prof. Juozo Girdzijausko studijos dalyje, kurią mes simboliškai pavadiname straipsniu „Vilnių apsidė žemaičiai, sutartinai veikdami, atgaivino tėvų garbę ir gimtąją kalbą“ (žr. šio numerio 4–7 puslapiuose).